

ÕPETAJA JOHANN GOTTLIEB KONRAD BERGWITZ

Küllli Keel

Septembrikuu 8. päeval 1868. aastal õnnistas kindralsuperintendent W. Schultz õpetaja **Johann Gottlieb Konrad Bergwitzi** Kaarli kiriku peale õpetaja ametisse. Oma õnnistamiskõnes andis W. Schultz väga karmi hinnangu kogudusele, mida täna, 133 aastat hiljem, on isegi raske mõista: “*Sinna häbbematta ja huhke Kaarle koggutus, sinno sees on hoorust ja rojust ja sinna walledad ja peksad keelt; sinna ehhitad ommale üht uhked kirrikud se wahhib omma kahhe torniga taewa pole, kui kaks ärra raijotud kätt ja pallob armo; sinna ei sa mitte sinna kirriko sisse minemma, sinna saad kui Israeli rahwas telkide sees ellama, sinna olled kui üks kolletand puu, kelle jured jubba kuiwand ja kirves on sinno juurte külges sind mahha raijomas!*”.

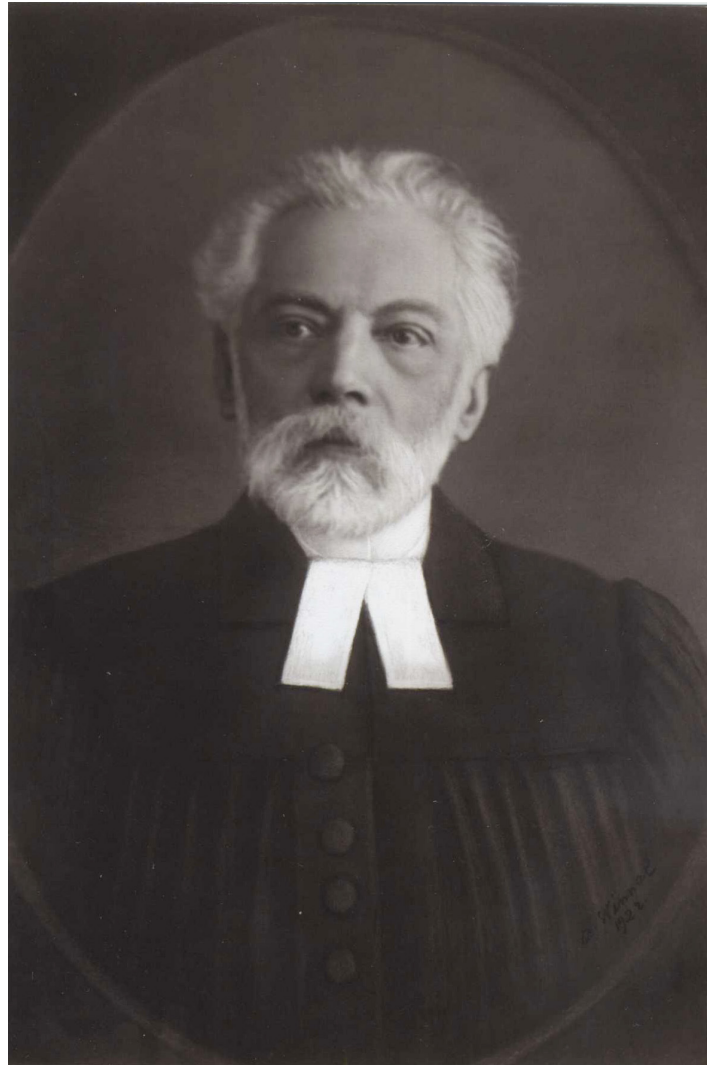
Mis oli selle põhjuseks? Ajaloolist tõde on ilmselt raske leida, põhjuseid võis olla mitu -ärkamisaegses Eestis võiski sakslastele tunduda, et eestlased olid uhked ja häbematud, oli ju 6 aastat möödunud “Kalevipoja” ilmumisest, aasta pärast pidi toimuma I Üldlaulupidu ning 500 liikmeline kogudus oli nõuks võtnud endale ehitada tol hetkel koguduse jaoks liiga suure ja uhke kiriku; kõne oli suunatud konkreetsetele inimestele ja vihjas lahkhelidele koguduse sees; aktiivsel linnastumise perioodil võisid inimesed uues, harjumuspärasel elukeskkonnas olla käitumiselt liiga individualistlikud ja kaasinimese häda suhtes tundetud. Ehk järgnev jutt ja väljavõtted koguduseliikmete kaebekirjadest toovad asjasse veidi selgust.

Õpingud

Johann Bergwitz sündis Riias 18. juunil 1839. aastal kirikukirjutaja Magnus Conradi ja Maria (nna Zobel) perekonnas. Tema lapsepõlv ja noorusiga möödusidki Riias, seal lõpetas ta Riia kubermangugümnaasiumi. Eesti keele alale sattus alles üliõpilasena 1860. aastal, mil tuli õppima Tartu Ülikooli, kus õppis ajalugu, filoloogiat ja teoloogiat kuni 1864. aastani. 1866. aasta septembris sooritas pro venia conconandi ja pro ministerio eksamid. Prooviaasta möödus Viljandis pastor Hirschelmanni juures. 19. novembril 1867 ordineeriti ta vikaarõpetajaks Tartus praost Willigerode juures ning järgnev aasta möödus töötades Võru praostkonnas.

Kaarli kirikus

Õpetaja Bergwitz asus Kaarli kogudusse keerulisel ajajärgul. Kaarli kirikut hakati ehitama eestlaste tarvis, seetõttu ootas kogudus, et siin teenivad õpetajad oleksid eesti soost. Bergwitzi eelkäija, koguduse esimene õpetaja Christoph Otto Lais oli seda ka olnud.

Seepärast ei olnud baltisakslasest kirikuõpetaja suhtes koguduse eelhäälestus sugugi positiivne. Eesti keel ei olnud tal olnud kuigi ladus ning koguduseliikmed tegid etteheiteid, et Bergwitzi jutlused ja kõned ei olnud küllalt arusaadavad ega öelnud kogudusele midagi. Koguduseliikmete kaebekirjas 1870. aastast analüüsiti väga põhjalikult õpetaja Bergwitzi jutlusi. Mõned näited ja hinnangud:

Bergwitzi kirriko tenistussest kansli pealt ja Altari seest koggodussele õppetusseks ja nomimisseks, ehk teise sannaga öölda pahhandussele kihhotamiseks on tehtud ja ööldud mis käiwad nenda:

10mal Augustil 1869 aastal “Meie olleme Jummalala lapsed ja vihkame patto teie ollete kurrati lapsed ja armastatte patto, teie ollete kurrati akked ja ei tea enam Jummalala armastust, kui Lehm pühhawast päevast!”

24mal Augustil 1869 aastal õppetaija on pihti rahwalle Pühha Altari seest, pihti maenitsust luggenud, “ärge tulge seia isse ennast, egga Jummalad petma; minge siit ära kõrtsi ja wiskage ommad süddamed kurrati jalgade ette!”

4mal Märtsil sel aastal Jutlus olli Paali-preestrittest, “kui

prohvet Elias paali preestreid pilkas nenda meie koggotus riidleb wastamise ja surem hulk koggotust kummardab paali ette, nemmad on kurradi pärralt ja woiwad ka temma ommaks jäda, aga weiksem hulk koggodust on Jum-mala waimo lapsed ja tenivad Jehowat!”

15mal Märtsil sel aastal, kui Judasse suuandmisses sai petud, siis ütles: “Kuidas Judas Jesusse jure läks ja suud andis, nenda lähheb pois tüdroko juurte, annab temmale suud ja pärrast rojastavad nemmad ommad ihhud!”

10mal Aprillil sel aastal, Se on Surel Redel on meie õppetaja Altari seest Ewangeeliumi ette luggenud ja kansli pealt olli Epistel, kust ette luges nenda: Kui Jummal meie poolt on, kes woib meie vastu süüd tõeks tunnistada ja teine sanna olli, kes võib meie wasto panna, need kaks sanna ollid agga tõssised Suure Rede jutlusse pohhi, agga Jesusse Kristusse risti lõmisses ja matmisses ei olnud kuulda mitte ühte sannagi, - Miks pärrast meie õppetaja nisuggost umbes-keertud jutlust teeb? Siis kui aga risti innimenne peaks ollema waimus kurb, ja sowiks omma armsa Önnisteggija surmast ja matmisest kuulda, ja waimo-waesuses omma Önnisteggija risti alla mahha langeda - ja se saab meie õppetajast, koggodusse eest kõrvalle pöörtud.

Keeruline ja terav olukord, tülid ning vastuolud, mis kajastusid ka õpetaja Bergwitzi jutlustes, said oma konkreetse alguse köstrist pea kohe peale õpetaja ametisse seadmist. Koguduse esimeseks köstriks oli Aleksander Wurmberg, kes oli tubli koorijuht (loonud ka esimese Eesti lauluseltsi “Revalia”, mis oli “Estonia” eelkäija, “), kuid eksinud kuuenda käsu vastu ja mõistetud alimente maksma. (Ja meil olli ka üks vägga kassolik köster Alexander Wurmberg kes püüdis meie koggotussele abbi ja rõmo tehha temma olli üks vägga hea laulo tundja ja kui ka üks tuggew ja waljo healega eestlaulja temma andis meie kirriko kassuks Consertid ja allustas laulokorid ja nenda samma Musika korid passunnatega laulma. Aga et meil ei olnud ka mitte täit pal-ka maksta, pididi temma klubbi peal scweitseri tenistust kõrwas piddama. Alexander Wurmberg juhtus patto sisse langema, omma lihha ja were kiusatusse alla ühhe tüdrogoka ja se samma tüdrok tõi lapse ilmale, ja se köster Alexander Wurmberg ei võtnud tedda ennesele mitte naeseks, - sepärrast, et se tüdruk olli wiggase tervisega; Wurmberg lubbas 2 Rbl 50 Cop iggas kuus lapse kasvatamisse eest maksta nenda kaua, kui se kohto seadus on mõistnud, ja Wurmberg maksis ni kaua kui se laps ellas.)

Säärase moraali vastase süüteo pärast oli koguduse konvent uue õpetaja Bergwitzi ja konsistooriumi pealekäimisel sunnitud köstri 1868. aasta sügisel ametist vabastama. Osa kogudusest ja konvendiliikmetest seisis kindlalt selle vastu ega tahtnud uut kindlapalgalist köstrit üldse. Tema kohused võttis üle koguduse võõrmünder kellaspepp Carl Romm. Sellega ei olnud aga Bergwitz nõus ning viis läbi oma tahtmise: 1870.

aasta märtsis seati köstri kohale tema kandidaat August Karl Pfaff (jäi sellele ametikohale pea 40 aastaks, kuni aastani 1909), kes oli küll hea muusika- ja koolimees, kuid nagu vastasrind täheldas - “saksa juut”. Bergwitzi valik kogudusele ei meeldinud ja “valas ainult uut õli tulle” ning tema peale esitati kubernerile kaebekiri. Kaebajad mõisteti Eestimaa Ülemmaakohtu poolt süüdi, kuid nad kaebasid asja edasi Senatisse. Tüli järel jagunes kogudus kaheks ning 1871. aasta 30. jaanuaril esitati veel üks kaebus, milles süüdistati Bergwitzi köstri palkamisega seotud asjaoludes. Veel enam: sama aasta septembris läks Peterburi kindralkonsistooriumi poole teele kaebus juba keisri enda nimele. Kaebekirjades tõstatati lisaks jutlustamise ja köstriüksimusele üles veel üks probleem. Laseme rääkida taas koguduseliikmetel: *17. Aprill sel aastal olli Meie Armolisse Suure Keisri Herra sündimisse pääw, sel päeval on sanud wist keigis Temma Wenneriikis Kirrikuttes ja Pühhade kojades keigidest truidest Kaisri allamatest Tänno ofrid witud Taewalikko Aujärge ette, et Jummal on annud meile Nisuggost wägga armolist Kaisert missuggost weel wist Wenne-Rikis ep olle iales Wallitsemas olnud, kes keigepealt keige surema murrega murreteb omma keigide allamatte eest, ni waimaliko kui ka ihulikku üllespiddamist, Agga selle keige Surema Meie Sure Kaisri sündimisse päeval ei olnud meie Kaarli koggotussel mitte lubba omma Kirrikusse minna ja tanno ja palwe ofrid meie Taewasse Issanda ette wia, et Meie Armolisse Kaisri päevad saaksid pitkentud ja kaitstud, waid meie Kaarla kirriko ukсед ollid kinni ja pühha tenistus ei sanud mitte petud.* Sellega oli sisse toodud nn poliitiline motiiv, mida hiljem ärkamisaegses Eestis eestlaste poolt korduvalt kasutati, viidates sellega sakslaste võimalikule keisritruudusetusele. Bergwitz ise ütles enda kaitseks, et oli keisri sünnipäeval seoses oma sugulase matusega pidanud linnast eemal viibima, sellest kogudust eelnevalt teavitanud ning soovitanud minna jumalateenistusele naabruses olevasse Jaani kirikusse.

Kõige selle tagajärjel viidi Kaarli koguduses 10. oktoobril 1871 läbi kindralsuperintendendi korraldatud kirikuvisitatsioon, mille käigus kutsuti korrable neid konvendiliikmeid, kes ei lubanud köstrile palka välja maksta. Arvatavasti visitatsiooni tagajärjel teatas Bergwitz kavatsusest oma kohalt lahkuda. Koguduse 156 liikme allkirjastatud kirjas paluti tal siiski ametisse edasi jääda ning õpetaja lubas asja veel kaaluda.

Nüüd, mil lõhe koguduses oli süvenenud veelgi, sekus asjasse koguduseliige Carl Robert Jakobson. Ühel pool olid saksa rahvusest patroon J. v. zur Mühlen, õpetaja Bergwitz, konvendiliige võõrmünder kunstaednik Schnell ja nende pooldajad - peamiselt vennastekoguduse inimesed ja saksastumisele kalduvad koguduseliikmed -, kõrgemalt poolt toetasid neid ka Eestimaa Konsistoorium ja kindralkonsistoorium Peterburis; tei-

selt poolt moodustasid neile vastasrinna kaaspatroon ja Toomgildi vanem H. Falck, konvendiliikmed A. Klein, J. Treuberg ja J. Kork, kelle käes oli enamuse (3:4) konvendis ja kelle taga arvatavasti seisis suurem osa kogudusest. Nõnda oli esialgne kõstriküsimus aastate jooksul arenenud võitluseks kahe partei vahel.

1871. aasta novembris tagandati ajutiselt ametikohustuste täitmisest kolm eesti partei eestvedajat-konvendiliiget. Bergwitz otsustas ametist siiski lahkuda ja tegigi seda 8. detsembril 1871. aastal.

C. R. Jakobson, kes oli sekkunud mitmelgi pool, kus rahvuslik võitlus eestlaste ja sakslaste vahel käimas, andis Bergwitzile lahkumise järel olukorrale järgmise hinnangu: *“Selle asja võiduga saab üleüldse meie eesti asi siin palju võitma, sest nüüd võttab jo terve linn meie tülist osa. Ja siin nüüd muu silmaga selle tüli peale ei waadata, kui ühe tüli peale Sakslaste ja Eestlaste vahel.”* Jakobson võttis osa koosolekust, kus valiti ajutiste konvendiliikmete asemele uued ajutised liikmed; olles rahulolematu valimistulemustega, koostas ta protestikirja, kogus sellele allkirjad ning sõitis isiklikult Peterburgi kindralkonsistoriumile kirja üle andma. Jakobsoni eestvedamisel lõi eestimeelne kogudus kaasa ka uue õpetaja otsimisel. Ettepanek tehti Rapla koguduse õpetajale, tuntud kooliõpetajale ja kirjanikule Carl Eduard Malmile (ema poolt rootslane, isa poolt sakslane), kes aga kindralsuperintendendi mõjul kohast siiski loobus. Seejärel tehti ettepanek kandideerimiseks Saaremaa Mustjala koguduse õpetajale A. Dollile. Ka tema loobus lõpuks pakkumisest. Nõnda sai koguduse uueks õpetajaks J. H. Brasche, kes, ehkki samuti baltisakslane, jäi koguduse juurde 34 aastaks.

Perekond

Õpetaja Johann Gottlieb Konrad Bergwitzi perekonnast ei ole teada palju. Vaid seda, et ta oli kaks korda abielus. Esimene abielu oli sõlmitud 1870. aastal Caroline Roddega, teine abielu 1877. aastal Haapsalust pärit Sophie v. Middendorffiga.

Töö kogudustes ja koolis

Bergwitz jätkas õpetajana Tallinna Rüütli ja Toomkirikus aastatel 1872-1876. Hiljem töötas uuesti asutatud Pühavaimu eesti koguduse (vanast Pühavaimu kogudusest, linna eesti kogudusest, oli saanud Jaani kogudus) esimese õpetajana 20 aastat (1877-1897). Aastatel 1868-1876 oli ta ka Toompea lossi vangla pastor.

Aastatel 1872-1877 töötas Bergwitz religiooni ja saksa keele ülemõpetajana Tallinna Rüütli ja Toomkoolis, kuni 1892 samas koolis eraõpetajana ning alates 1897-ndast oli kooli rektor. Aastal 1905 oli ta

Eestimaa Konsistoriumi assessor.

Õpetaja Johann Gottlieb Konrad Bergwitz suri 20. septembril 1909. aastal Tallinnas, kahjuks on meile tema matmispaik teadmata.

Ilmunud ajakirjas Sulane jõulukuul 2001